

Ognjen KOJANIĆ¹

Istraživačka stanica Petnica

ŠTA STUDIJE EKONOMIJE MOGU DA NAUČE OD FEMINIZMA?

(J. K. Gibson-Graham, *The End of Capitalism (As We Knew It): A Feminist Critique of Political Economy*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 2006.

J. K. Gibson-Graham, *A Postcapitalist Politics*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 2006)

O d čega treba da počne politika koja se zalaže za stvaranje novih subjektivnosti? Jedan od mogućih odgovora na ovo pitanje dale su Džuli Grejem (Julie Graham) i Ketrin Gibson (Katherine Gibson), feminističke geografkinje koje su objavljivale pod zajedničkim autorskim pseudonimom Gibson-Grejem (J. K. Gibson-Graham). U svojim tekstovima i knjigama, autorke su praktikovale nansijevsko „bivanje-zajedno” koje će postati jedan od centralnih koncepata u njihovoj knjizi *Postkapitalistička politika (A Postcapitalist Politics)*. Reč je o samo jednom od primera hibridizacije koja karakteriše ove dve autorke.

Gibson-Grejem se opredeljuju za hibridizaciju spajajući ne samo autorske subjekte, već i koncepte iz filozofije i psihoanalize, političke ekonomije i kvir teorije, geografije, antropologije i sociologije, kao i teoriju i praksu. Ove odluke su osveščene i elaborirane u njihovim tekstovima s obzirom da kao jednu od početnih tačaka uzimaju ideju Džudit Batler (Judith Butler) o performativnosti teorije. Naime, teorija nije isključivo način na koji diskurzivno opisujemo svet koji nas okružuje, ona je aktivni činilac u izgradnji sveta. U tom smislu, svi teorijski alati koje koristimo, koncepti koje usvajamo i opisi i objašnjenja

1 E-mail: ognjenkojanic@gmail.com

koje nudimo imaju političke posledice (Gibson-Graham 2006b, 2; cf. Gibson-Graham 2006a, 4ff; Butler 1993, 2). Gibson-Grejem se zato odlučuju za „slabu teoriju” koja ne teži konceptualnom zatvaranju i konačnim objašnjenjima, već nagoveštava kompleksnost i neodređenost koja iz nje proističe (Gibson-Graham 2006b, 60, 71). U slučaju ekonomije, ovakav pristup zahteva razgradnju diskurzivne dominacije kapitalizma kroz proliferaciju diskursa ekonomskih razlika.

Inspiraciju za takav rad autorke crpe iz radova kvir teoretičarke Iv Kosovski Sedžvik (Eve Kosofsky Sedgwick). Njena dela preispituju seksualnost kao diskurzivni konstrukt tako što teže da umesto istosti naglase razlike i proizvedu nove diskurzivne figure koje ne moraju nužno da obrazuju „postrojene” nizove kao što to čine reprezentacije o dva pola (i dva roda) i heteronormativnosti (Sedgwick 1994, 6; cf. Gibson-Graham 2006a, 140, 237). Narativi proizvedeni na taj način osnažuju upravo kroz svoje suprotstavljanje dominantnim predstavama o moći. Za ovakve diskurzivne strategije bi se moglo tvrditi da predstavljaju *sine qua non* feminizma trećeg talasa. Nasuprot proliferaciji različitih i međusobno suprotstavljenih diskursa o polovima, rodovima i seksualnosti u savremenom feminizmu, predstave o ekonomiji daleko su podložnije „postrojavanju” u hegemonijske predstave, uključujući tu i ideje levo orijentisanih teoretičara i teoretičarki. Iako je teško dati jednu definiciju kapitalizma, lako je uočiti kako se on sveukupno predstavlja kao veliki, moćan, istrajan, aktivan, ekspanzivan, dinamičan i fleksibilan. Kapitalizam je prodoran, disciplinujući, kolonizujući, ograničavajući. On se, takođe, određuje kao sistemski, samo-reprodukujući, racionalni, samo-opravdavajući. Kapitalizam je organizovan i organizujući, centriran i centrirajući, kreativan i protejski, pobjednički i rastući, samo-identičan i samo-ekspresivan, pun, konačan, realan i pozitivan. Kapitalizam je taj koji daje značenje i identitet. Ujedno, on je viđen i kao ugrožen krizama, samo-destruktivan, anarhičan, podložan regulaciji, kompromitovan unutrašnjim kontradikcijama, neodrživ (Gibson-Graham 2006a, 4) Dakle, mogu se uočiti dva spiska karakteristika – jedan pozitivan i afirmativan, drugi negativan i kritički – koji su manifestno protivrečni, ali suštinski grade jedan koherentan narativ o kapitalizmu kao sudbini, sistemu koji je tu da ostane – u najmanju ruku bar dok se ne pojavi revolucionarni subjekt koji je u stanju da taj sistem promeni iz korena.

Nasuprot ovakvom kapitalizmu stoje druge forme ekonomije koje su marginalizovane, ugrožene i ograničene, podređene i inferiorne u odnosu na njega. I najnovije modifikacije diskursa o kapitalizmu svedoče o tome: kapitalizam se diskurzivno konstruiše kao fleksibilan sistem tokova koji poseduje moć da inkorporira sve druge forme bez potrebe da homogenizuje ekonomiju i društvo, i sa izvlačenjem profita kao jedinim ciljem (ibid., 9). Sa druge strane, pokušaji artikulacije teorija nekapitalističkog domena najčešće završavaju tako što govore o vezama nekapitalističkog domena sa obuhvatnim kapitalističkim sistemom. Na primer, domaćinstvo se u okviru socijalističkog feminizma često zamišlja kao domen odnosa koji nisu kapitalistički, ali služe reprodukciji kapitalizma kroz biološku reprodukciju radne snage ili kroz ispunjavanje potreba radnika počev od bioloških zahteva za opstanak. Suprotno tome, razvijene su teorije koje su naglašavale radikalnu različitost od kapitalizma zamišljajući domaćinstvo kao prostor u kome je dominantan patrijarhat kao sistem zasnovan na patrijarhalnom načinu proizvodnje² (ibid., 64-65). Iako se time otvara mogućnost da se uoče nekapitalistički ekonomski odnosi, teorija dualnog sistema je binarnog karaktera tako što predstavlja domen domaćinstva (privatno) koji postoji naporedo sa kapitalizmom (javno), ali je njemu ultimativno potčinjen s obzirom na obuhvatnost potonjeg (ibid., 33-35).

Ovakvu diskurzivnu konstrukciju ekonomije Gibson-Grejem karakterišu kao kapitalocentričnu, što znači – po analogiji sa pojmom falocentričnosti u diskursu o seksualnosti – da se čitav diskurs gradi referisanjem na kapitalizam (ibid., 35). Druge ekonomske forme se, dakle, predstavljaju kao komplementarne kapitalizmu, njemu identične ili oblikovane prema njegovoj slici, ili pak njemu suprotstavljene, u svakom slučaju kao postojeće u prostoru koji zauzima kapitalizam ili u njegovoj „orbiti”. Vrlo često se određene karakteristike koje nisu konceptualno ograničene samo na kapitalizam – kao što je komodifikacija, tj. proizvodnja robe za tržište – koriste kao metonim kapitalističke ekspanzije. Slično se dešava i sa drugim kompleksnim procesima poput industrijalizacije, proletarizacije, internacionalizacije, itd. (ibid., 43). Nekapitalistički oblici ekonomije se ne predstavljaju kao pozitivni i diferencirani

2 Autorke koriste izraz „patriarchal or domestic mode of production”.

drugi, već su određeni nedostatkom – u slučaju ekonomije u domaćinstvu nedostaje racionalnosti i efikasnosti, u slučaju socijalizma produktivnosti, a u slučaju drugih oblika nedostaje rasprostranjenost na globalnom nivou ili tendencija za ekspanzijom i dominacijom (ibid., 7, 44). Umesto reprodukovanja kapitalocentričnog dirkursa o ekonomiji, ekonomske prakse bi mogle da budu prikazane kao bogatstvo kapitalističkih i nekapitalističkih aktivnosti i moglo bi se tvrditi da su potonje „nevidljive” zato što je diskurs koji bi mogao da ih učini vidljivim potisnut na margine.

Da bi razgradile hegemonijsku sliku ekonomije, Gibson-Grejem posežu za Altiserovom (Louis Althusser) idejom o naddeterminaciji prema kojoj su svi procesi u društvu određeni ne samo vladajućom kontradikcijom – kakva je ona između vlasnika sredstava za proizvodnju i radničke klase u slučaju kapitalizma – već svim drugim procesima u društvu: ideologijom, obrazovanjem, religijom, itd. (ibid., 27; cf. Althusser 1962). U tom smislu, ekonomski identiteti – kao i svi drugi – nisu proizvod ispoljavanja suštine koja je unapred data, već ih neprestano iznova konstituiše njihova spoljašnjost. U slučaju roda, žene i muškarce posmatramo ne kao izraz biološke datosti određenog pola već kao individue koje su interpelirane ideologijom binarnog polnog i rodnog sistema, identifikovane kao „muškarci” i „žene” u konstitutivnoj spoljašnjosti. Analogno tome, moguće je misliti o svakom slučaju kapitalističkih odnosa u društvu ne kao o instanci reprodukcije apstraktne kapitalističke suštine, već kao o kompleksnom i kontingentnom setu ekonomskih i drugih društvenih odnosa. Prema tome, kao što ne možemo govoriti o nužnosti želje da se rode deca ili o odsustvu želje da se grade karijere u slučaju žena, ne treba unapred pretpostaviti, već empirijski razmotriti u pojedinačnim slučajevima telos ekspanzije i sticanja profita, eksploataciju unutar preduzeća koja se nadmeću na tržištu, povezanost sa određenim strukturama vlasništva, odnose moći itd. (Gibson-Graham 2006a, 15–16).

Međutim, diskurs o ekonomiji ne karakteriše samo kapitalocentrizam. I sam način na koji se diskurzivno konstruiše postojanje ekonomije kao realnosti koja je odvojena od političkih, srodničkih i drugih društvenih odnosa, drugim rečima njena samodovoljnost, posledica je toga što je diskurs obeležen organicističkom koncepcijom društva, evolucionim viđenjem

razvoja i herojskim narativom o istoriji, esencijalističkim, falocentričnim i binarnim kognitivnim modelima (ibid., 4). Nasuprot tome, moguće je misliti o ekonomiji koja ne bi bila obeležena hegemonijom dominacije kao produkt istorije „prirodne selekcije” gde je od različitih ekonomskih formi opstala najbolje adaptirana i najrazvijenija i koja ne bi mogla biti predstavljena u vidu organskog totaliteta. Takva ekonomija bi bila skup ekonomskih procesa koji su naddeterminisani neekonomskim procesima, ujedno učestvujući u njihovoj naddeterminaciji, skup procesa koji su ujedno i posledica i uzrok. Njena reprodukcija ne bi morala biti cilj po sebi, već bi bila otvorena za pluralitet i neprestanu promenu čiji cilj nije rast ili uspinjanje uz lestvicu razvoja (ibid., 116).

Ekonomija se, dakle, kao realnost odvojena od ostatka društvenog života diskurzivno konstruiše, ali isto tako, ona se može posmatrati kao deo totaliteta društvenih odnosa. Drugim rečima, izbor ekonomije ili nekog njenog elementa za privilegovani domen u analizi predstavlja teorijsku i političku odluku. Da bi se analizirale kompleksne mreže odnosa između različitih elemenata u društvu, potrebno je izvršiti odabir tačke ulaza. Element izabran za početnu tačku analize nikad nema ontološko već isključivo diskurzivno prvenstvo jer je, kao i svi drugi elementi, uvek već konstituisan drugim elementima. Za Gibson-Grejem, pojam klase predstavlja početnu tačku promišljanja društveno-ekonomskih odnosa. Klase kao društvene grupe najčešće se definišu referisanjem na tri pojma: moć, vlasništvo i eksploatacija. Moć se odnosi na kontrolu nad proizvodnim procesom i/ili drugim aspektima života, te diferencira vladajuću klasu od klase nad kojom se vlada. Razlikovanje klasa prema vlasništvu odnosi se na vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju. Najzad, klase se razlikuju i prema tome da li proizvode ili vrše aproprijaciju viška vrednosti, tj. da li njihovi pripadnici eksploatišu ili bivaju eksploatisani. Kao posledica političkih procesa, klasa po sebi se može pretvoriti u klasu za sebe, što znači da se može razviti klasni identitet kod članova jedne klase. Iako ukazuju na važne teorijske i političke probleme, teorije koje definišu klasu na navedene načine, suočavaju se sa problemom kada se neki od ovih elemenata promeni ili kada različiti elementi ne korespondiraju sa ideal-tipskim opisom klase. Na primer, u slučaju nacionalizovanog kapitalističkog preduzeća, građani i radnici postaju vlasnici sredstava za proizvodnju. Ali iz toga ne mora

nužno da sledi ekonomska demokratija u upravljanju radnim mestom niti kraj kapitalističke eksploatacije. Drugim rečima, promena jednog elementa klase (vlasništva), ne mora nužno da vodi promeni drugih aspekata klase (ibid., 49–51).

Gibson-Grejem se odlučuju za drugačije konceptualizovan pojam klase koji se odnosi na procese, a ne na identitet. Prateći Reznika i Volfa (Stephen Resnick and Richard Wolff), one usvajaju ideju da klasni proces predstavljaju različiti odnosi u kojima se vrši aproprijacija viška rada i njegova redistribucija. Ovi autori polaze od Marksove ideje o reprodukciji. Naime, radnici proizvode više nego što je neophodno za njihovu reprodukciju. Taj višak u slučaju kapitalističke proizvodnje predstavlja višak vrednosti. Aproprijaciju viška mogu da vrše sami radnici ili neko drugi, na primer vlasnici sredstava za proizvodnju u slučaju kapitalističkog preduzeća. Najzad, taj višak se može redistribuirati na različite načine – ka različitim akterima i u različite svrhe (ibid., 52–54). Tako zamišljeni, klasni procesi se mogu uočiti na najrazličitijim mestima gde se vrši rad i ne moraju nužno biti eksploativni čak i kada se vrše u kapitalističkom preduzeću (na primer, u slučaju samozaposlenih radnika i radnica ili radnika i radnica u kooperativima koji se mogu okarakterisati kao alternativno kapitalistički), niti neeksploativni ako se ne vrše u kapitalističkom preduzeću (na primer, u slučaju neplaćenog rada žena u domaćinstvu). Ekonomski akteri mogu na različitim lokacijama ili tokom vremena zauzimati različite klasne pozicije koje ne moraju biti u skladu jedne s drugima (ibid., 59). Nijedna od tih pozicija ne mora imati diskurzivno prvenstvo, ne mora biti manje važna ili imati manje posledica od eksploatacije. Eksploatacija je samo jedan od klasnih odnosa pored razmene, špekulacija, ritualnog uništavanja, zgrtanja zaliha, potrošnje, inovacija, nadmetanja, predatorstva, proizvodnje, otimačine. Istovremeno, iako klasa ima privilegovanu poziciju u analizi Gibson-Grejem, i ona je podložna naddeterminaciji, tj. ni klasa ne poseduje suštinu koja upravlja njenim razvojem i na koju se može redukovati (ibid., 55–56). Kombinovanje ideje ovako zamišljenog klasnog procesa i naddeterminacije vodi deesencijalizaciji ekonomskih odnosa i praksi jer svako mesto na kojem se odvijaju klasni procesi mora biti zasebno promišljeno umesto da se pretpostavi hegemonija kapitalizma.

Ovako zamišljeni klasni procesi i ekonomija otvaraju mogućnost za nekapitalističke ekonomske prakse koje nisu ograničene na zamišljeni trenutak posle revolucije, već se mogu dešavati svakodnevno na mnogim lokacijama. Ako se kapitalizam definiše kao eksploativan društveni odnos u kome neproizvođači vrše apropijaciju viška u obliku viška vrednosti od proizvođača – radnika koji su plaćeni nadnicom – a onda ga redistribuiraju na raznim socijalnim lokacijama, moguće je uočiti da postoji velika raznolikost ekonomije koja obuhvata kapitalistička, alternativno kapitalistička ili nekapitalistička preduzeća. Ekonomije koje obuhvataju tržišta, alternativna tržišta, ali i razmenu van tržišta, plaćeni, neplaćeni ili alternativno plaćeni rad. Društvo je onda moguće videti kao kompleksno nejedinstvo u kome se klasni procesi pojavljuju u formama primitivnog komunizma, ropstva, feudalnog, kapitalističkog, komunitarističkog ili nezavisnog klasnog procesa. Razvijena industrijska društvena formacija ne predstavlja koherentno i stabilno jedinstvo u čijem centru stoje kapitalistički klasni odnosi (Gibson-Graham 2006b, 53ff). Samim tim, klasna borba se ne odvija isključivo između grupa ljudi čiji su identiteti objektivno konstituisani i subjektivno osvešćeni, već svaki put kada se teži promeni u načinu na koji se vrši proizvodnja, apropijacija i distribucija viška rada (Gibson-Graham 2006a, 59). Ovakvim antihegemonijskim čitanjem ekonomije započinje politika jezika – stvaranje procepa u diskursu u kojima mogu da postoje drugačiji subjekti i drugačije ekonomske prakse. Samim tim, ono što sledi politiku jezika koju razvijaju Gibson-Grejem je politika građenja novih subjekata koji nisu samo protivnici i protivnice kapitalizma, već koji kroz politiku kolektivne akcije žude i stvaraju „nekapitalizam”.

Gibson-Grejem koriste koncept subjekta koji razvija Džudit Batler kroz čitanje Fukoa (Michel Foucault) i Altisera. Takav subjekat nikad nije dovršen, već uvek iznova biva oblikovan i oblikuje sebe preko različitih mikropraksi moći (cf. Foucault 1982). Idući dalje od ideje o parodijskim praksama za koje Batler tvrdi da poseduju subverzivnu moć u domenu subjektivizacije, Gibson-Grejem se pozivaju na Konolijevu (William Connolly) ideju o postojanju predrepresentativnog prostora za promenu kroz oslanjanje na domen afekata i emocija. U ovom pre-simboličkom domenu aktivira se želja za bivanjem novim subjektom koja bi se mogla realizovati kroz prakse etičke samotransformacije (Gibson-Graham 2006b, 23–25). Koristeći se ovom strategijom, moguće je

intervenirati u trenucima kada se javljaju snažni afekti (na primer, u trenutku gubitka posla) i iskoristiti ta otvaranja da bi se stvorila želja za drugačijom subjektivizacijom koja bi svoj izraz dobila kroz aktiviranje imaginarijuma raznolike ekonomije (ibid., 68).

Da bi se to desilo, jezik raznolike ekonomije mora da dovede u pitanje i samu logiku ekonomskih procesa. Imajući taj cilj u vidu, Gibson-Grejem preispituju pojmove neophodnog rada i viška, potrošnje i zajedničkih dobara. Neophodni rad je koncept kojim marksistički ekonomisti označavaju rad kao neophodan da bi se radnik reprodukovao. Ovaj koncept je nesvodiv na biologiju pošto ne obuhvata samo ono što je radniku nužno za biološki opstanak, već je konvencionalno određen kroz istoriju političkih borbi. Višak, shodno tome, predstavlja proizvod koji prevazilazi granicu neophodnog za reprodukciju radnika i radnica i proizvodi se ne samo u kontekstu kapitalističke proizvodnje (gde se javlja u obliku viška vrednosti). Raspolaganje viškom, tj. njegova redistribucija, vrši se nakon njegove aroprijacije – koja može biti eksploativna ili neeksploativna – i takođe je plod političke odluke koja u krajnjoj liniji reguliše odnose između produktivnih i neproduktivnih članova društva (deca, stari, radnici koji nisu uključeni u proizvodnju robe). Višak se ulaže u potrošnju u širem smislu, bilo kroz ulaganje u proizvodnju ili u društvenu potrošnju, te je i raspolaganje njime podložno političkom odlučivanju o tome koja je forma potrošnje povoljnija za društvo. Najzad, višak se može uložiti i u održavanje i proširivanje zajedničkih dobara (commons). Postojanje zajedničkih dobara ulazi u određenje nužnog rada neophodnog za reprodukciju pojedinaca i pojedinki, odnosno i viška rada neophodnog za održavanje zajednice. Odluka o tome da li će zajednička dobra biti održavana, povećavana i u potpunosti iscrpljena predstavlja političku odluku važnu u definisanju ekonomije zajednice jer se time stvara prostor za određivanje ko pripada zajednici i ima pravo da u njoj donosi odluke i ujedno reprodukuje „zajednička supstanca” (ibid., 91ff, 193).

Pošto su ekonomske odluke uvek političke, ekonomiju treba rekonceptualizovati kao mesto etičke prakse umesto kao obuhvatnu i ograničavajuću realnost koja operiše na nivou agregiranog individualnog delanja. Ekonomske prakse su zato uvek već inherentno društvene i u svojim

pojedinačnim slučajevima deo onoga što Nansi naziva „bivanjem-zajedno”. „Bivanje-zajedno” je u osnovi zajednice koja se ne zasniva na zajedničkoj supstanci, na identitetu koji dele njeni članovi, već predstavlja prostor međuzavisnosti ekonomskih subjekata, mesta i praksi. Iz te međuzavisnosti proističe radikalna otvorenost koja omogućava nove oblike bivstvovanja koji su ishod političkih odluka. Ekonomija zajednice (community economy) je, stoga, definisana negativno, njoj nedostaje simbolička identifikacija. Drugim rečima, ekonomija zajednice se gubi kad se diskurzivno fiksira kroz popisivanje njenih elemenata i definisanje njenih ograničenja (ibid., 85, 98).

Ove tri linije promišljanja – politiku jezika, politiku subjektivizacije i politiku građenja ekonomija zajednice – Gibson-Grejem ne ograničavaju na teoriju. Kroz projekte akcionog istraživanja, one su učestvovala u stvaranju ekonomija zajednica i ujedno ih proučavale. U želji da kultivišu nekapitalističke forme subjektivizacije kod ispitanika i ispitanica, u njima su se služile uvidima iz istočnjačkih religija o praksama transformacije sopstva i iz psihoanalize o ulozi analitičara/analitičarki (u ovom slučaju naučnica u akcionom istraživanju) i prirodi subjektivnosti čiji je pokretač nedostatak (negativnost), ali koja se snažno drži za postojeći identitet i opire pokušajima kultivisanja drugačijih identifikacija (ibid., 129–130). Imajući u vidu poststrukturalistička promišljanja moći, Gibson-Grejem nisu težile da ponište razliku u moći između istraživanih i onih koji imaju moć tako što bi istraživani postali istraživači i istraživačice uslova u kojima žive. Naprotiv, prihvatile su svoju poziciju u akademskoj zajednici svesne da se moć proizvodi u svakom društvenom procesu, te da stoga nijedna lokacija nije privilegovana u izgradnji ekonomija zajednice. Činjenica da su neke mogućnosti i znanja specifično oblikovana učestvovanjem u praksama akademske zajednice ne čini ih manje vrednima u političkim projektima, već im omogućavaju da se povežu na specifične načine – one ih razlikuju u odnosu na ljude sa kojima rade, ali ih ne odvajaju od njih (ibid., 133–134).

„Ako su žene svugde, žena je uvek negde, i ta mesta žena se transformišu kad žene transformišu sebe” (ibid., xxiv) jeste ono što Gibson-Grejem vide kao ideju vodilju drugog talasa feminizma i kao inspiraciju za svoje razmišljanje i delanje. Istorija feminizma je istorija borbi (pobeda i poraza) koje su se

dešavale na različite načine na različitim mestima, a ne revolucionarni prelaz iz neželjenog u željeno stanje. Pobede se u feminističkoj borbi na isti način ostvaruju i danas, između ostalog i zato što su diskurzivno konstruisane kao moguće i neophodne čak i kad nisu u začetku globalne i revolucionarne. To je lekcija koju studije ekonomije mogu naučiti od feminizma. Moguće je boriti se protiv kapitalizma i graditi nekapitalističke subjektivnosti i mesta, a ne samo priželjkivati i zamišljati trenutak revolucije. Fetiš revolucije je protejska figura čiji je cilj prestanak eksploatacije ili iskorenjivanje siromaštva ili ostvarivanje mogućnosti svih ili rušenje „sadašnjeg poretka”... Kroz svoju teoriju i akciona istraživanje, Gibson-Grejem su se dosledno borile protiv kapitalizma. Da bi se politika borbe protiv kapitalizma smestila u svakodnevicu, a ne u milenaristički trenutak revolucije, kapitalizam i eksploatacija se moraju konceptualizovati tako da je moguće uočiti njihove pojedinačne instance, a ne strukturu koja se nadvija nad totalitetom društvenog života. Drugim rečima, mora biti moguće da se zamisli i stvori prostor za pobede ovde i sada, što su ove autorke i učinile.

LITERATURA

- Althusser, Louis. 1962. „Contradiction and Overdetermination.” Dostupno na: <http://www.marxists.org/reference/archive/althusser/1962/overdetermination.htm>
- Butler, Judith. 1993. *Bodies that Matter: On the Discursive Limits of ‚Sex’*. London: Routledge.
- Foucault, Michel. 1982. „The Subject and Power.” *Critical Inquiry* 8(4): 777–795 .
- Gibson-Graham, J. K. 2006a. *The End of Capitalism (As We Knew It): A Feminist Critique of Political Economy*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Gibson-Graham, J. K. 2006b. *A Postcapitalist Politics*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Sedgwick, Eve Kosofsky. 1994. *Tendencies*. London: Routledge.